

K OTÁZCE OTEVŘENÝCH SÍDLIŠŤ RANĚ STŘEDOVĚKÉ MORAVY A ZÁZEMÍ STAROMĚSTSKO- UHERSKOHRADIŠŤSKÉ MOCENSKÉ AGLOMERACE DOBY VELKOMORAVSKÉ

Luděk Galuška, Archeologický ústav Moravského zemského muzea, Brno

Věnováno památce Viléma Hrubého, významného představitele slovanské archeologie, objevitele nesčetných památek velkomoravské minulosti Starého Města a uherskohradišťského regionu, archeologa středního Pomoraví, u příležitosti 20. výročí jeho úmrtí dne 23. 9. 1985.

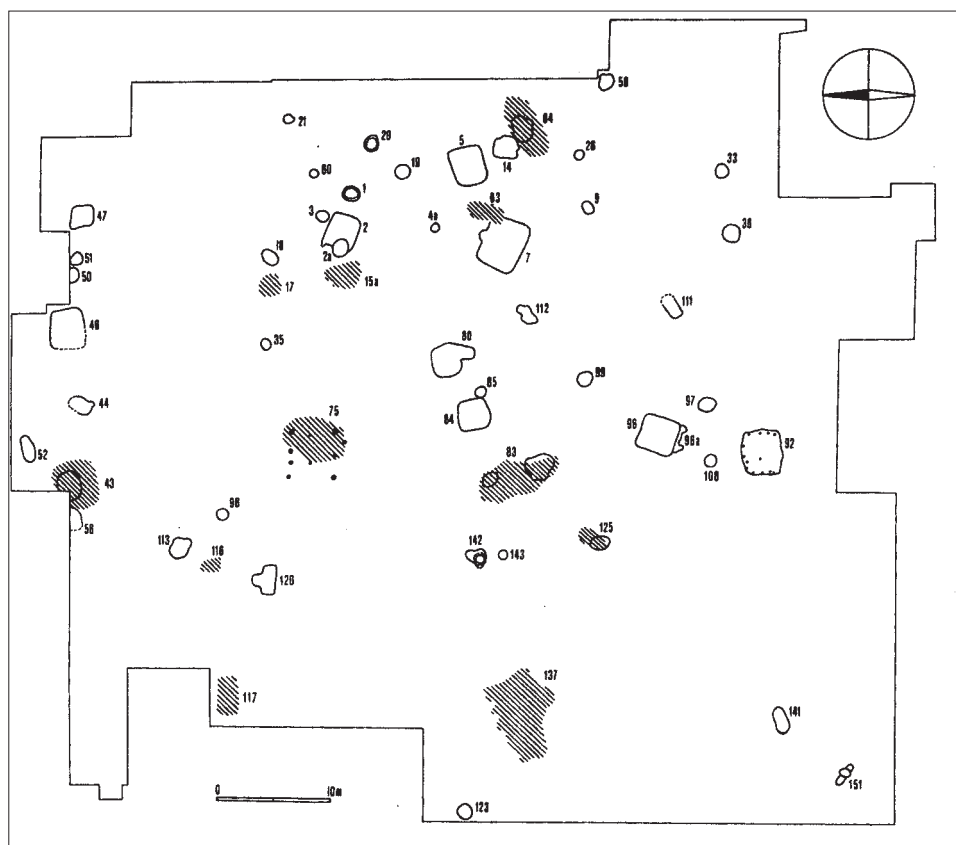
Morava 9. století byla centrálním územím prvního státního útvaru středo- a západoevropských Slovanů označeného císařem Byzantské říše Konstantinem VI. Porfyrogenétem názvem Velká Morava. Tento útvar do jisté míry vycházel z modelu Franské říše za panování Karlovců, byl však adaptovaný a uzpůsobený moravskými Mojmírovci na poměry místního slovanského prostředí (1). Na Moravě se rozkládala obě hlavní centra Velké Moravy, tedy sídlení aglomerace Staré Město-Uherské Hradiště a Mikulčice i některá další významná hradiska (obr. 7). Na centrech, stejně jako na hradiscích, jakými byly např. Břeclav – „Pohansko“, Brno – Líšeň „Staré Zámky“, Znojmo – „sv. Hypolit“, Olomouc – hradní kopec, Strachotín – „Petrova louka“, Nejdek – „Pohansko“ a další se prováděly nebo ještě stále provádějí archeologické výzkumy, zpracovávají se starší nálezy z nich pocházející. Stále se tak doplňují poznatky, na základě kterých se můžeme jasněji a s větší pravděpodobností vyjadřovat k charakteru a funkci těchto hradisek, k jejich zástavbě, opevnění, k sociální struktuře jejich obyvatel a podobně. Stálý zájem o hradiska vyplývá z jejich důležité role, kterou sehrávala v rámci vojensko-správního a ekonomického systému Velké Moravy a také toho, že byla domovem všech vrstev tehdejší slovanské společnosti počínaje knížaty a velmoži a konče nesvobodnými lidmi a otroky.

V souvislosti s výzkumem neopevněných resp. otevřených sídlišť a vesnic v zázemí velkomoravských hradisek byla a vlastně je dodnes situace výrazně odlišná (Dostál 1987, 9-32, Galuška 2004, 16–45, Nekuda 1982, 33–66: ten obecně k sídlištím 6.–15. stol., a další). O existenci těchto sídlišť nás informují většinou jen nálezy z povrchových sběrů nebo odkryvy ojedinělých, více méně izolovaně zkoumaných objektů a to nezřídka jen proto, že při nějaké zemní činnosti došlo k jejich narušení. Pouze na několika lokalitách byl systematicky prozkoumán natolik dostatečný počet objektů, že se na jejich základě můžeme vyjádřit ke struktuře a charakteru celého sídliště. V bývalém Československu souvisel tento neuspokojivý stav výzkumu otevřených sídlišť s několika skutečnostmi. Jednou z hlavních bylo, že existovalo jen málo možností provádět vlastní systematický plošný výzkum. Kdo ji měl, upřednostňoval spíše systematický průzkum hradiska, případně pohřebiště v jeho zázemí, než méně atraktivní a přitom náročnější výzkum otevřeného sídliště. V současnosti sice výrazně přibýlo stavební činnosti a tedy také nutnosti provádět plošně leckdy rozsáhlé záchranné terénní výzkumy, však pravděpodobnost, že dojde k průzkumu celé, či alespoň podstatné části sídliště, je přitom malá. Jisté břemeno také představují dosud odborně nevyhodnocené nálezy pocházející ze starších výzkumů. Na druhou stranu je ovšem nutno podotknout, že v současnosti je na Archeologickém ústavu AVČR v Brně řešen grantový úkol, jehož cílem je problematika osídlení v zázemí raně středověkých center a tedy i vesnic, a že na dané téma se v Mikulčicích roce 2005 uskutečnilo mezinárodní vědecké sympozium.

Slovanskou vesnici jako základní jednotku osídlení kulturní krajiny máme doloženu už v 6. až polovině 7. století, tedy v časně slovanském období. Tvořily ji budto shluky či hnízda staveb (Břeclav–Pohansko) nebo stavení vytvářela kruh případně půlkruh okolo volného

prostoru (Mutěnice, viz obr. 1). V prvním případě jde o typ shlukový, v druhém o typ návesní (Dostál 1985, 35–50, Klanica 1993, 83–91). Existují však i náznaky, že už v té době mohla existovat vesnice s domy v řadách, tedy typ řadový (Roztoky u Prahy). Časně slovanskou vesnici většinou tvořilo ne více než 10 obydlí provázených podzemními zásobnicemi – obilnicemi, případně dalšími hospodářskými objekty. Slované své první vesnice zakládali na sprašových dunách nebo štěrkových vyvýšeninách v nivách velkých řek nebo na terasách a svazích v jejich blízkém okolí. Předpokládá se, že takovouto vesnici mohlo obývat 40 až 60 jedinců. Vezmeme-li v úvahu nezbytné hospodářské zázemí každé vesnice – ideálně kruh o poloměru 1,5 km (Pleinerová 1975, 20) – pak by na jižní Moravě, na Břeclavsku, žilo průměrně 5–6 lidí na km², přičemž by obývali asi 30 sídlišť (Unger 1992, 97, Klanicová 2001, 32, k tomu i Měřínský 1989, 7–25). A podobně tomu zřejmě bylo i v jiných úrodných oblastech Moravy 6.–7. století (Galuška 2004, 17–20).

Je paradoxní, že vesnice poloviny 7. až konce 8. století, tedy starší doby hradištní, známe o poznání méně, než vesnice z předcházejícího období časně slovanského. Žádná z nich nebyla zkoumána do té míry, abychom se mohli vyjádřit k jejich celkovému charakteru. Známe jen typy sídlištních objektů a víme, že ve většině případů se osídlení nachází v tradičních nížinných oblastech u vodních toků (např. Břeclav–Líbivá – Macháček 2001, 39–40, Brno–Starý Lískovec – Čižmářová 1994, 271–288, osídlení na soutoku Moravy a Dyje – Měřínský 1989, 23–24). V několika případech je však viditelný posun osídlení i na území do té doby Slované neobývaná, tedy mimo říční nivy a svahy v jejich blízkém okolí např. do oblasti Českomoravské vysočiny (Hrotovice–Mstěnice – Nekuda 2000, 120–122). Některá časně

1. Mutěnice. Časně slovanské sídliště s objekty s keramikou pražského typu (podle Klanica 1986).

slovanská sídliště z 6.–7. století ovšem přežívají i do století osmého, ba známe i taková, která existovala ještě v době Velké Moravy (Mutěnice – Klanica 1987, 130–131, Břeclav–Líbivá – Macháček 2001, 39–45; obr. 2 této stati) a dokonce i po jejím zániku (např. Ostrožská Nová Ves – Marešová 1967, 75–86, Galuška 2001, 50–57). Stejně ovšem platí, že pro období 8. století nemůžeme k uspořádání a socio-demografickému charakteru tehdejších vesnic říct nic bližšího než to, že v některých už vedle zemědělsky zaměřených obyvatel žili také příslušníci vyšší společenské vrstvy – jezdcí a bojovníci. Vzácně to dokládají některé specifické nálezy z neopevněných sídlišť, např. bronzové a železné ostruhy s háčky či očky a ozdobná bronzová kování opasek a koňských postrojů avarsko-slovanského stylu datované do 8., resp. na přelom 8. a 9. století (na Uherskohradištsku např. Ostrožská Nová Ves – „Oráčiny“, Uherský Ostroh–Kvačice – Galuška 2000, 36).

Deváté století je na Moravě obdobím významného slovanského státního útvaru Velké Moravy. Vzhledem k dominantnímu zaměření obyvatel vesnic na zemědělství a chov dobytka se tyto vesnice stále koncentrují na úrodných nížinných půdách podél vodních toků, tedy především v tradičních sídleních areálech. Místo se však osídlení posunulo i na dosud nevyužívané a méně úrodné půdy, např. na Mohelnicko na severní Moravě (Palonín, Mohelnice – Goš–Kapl 1986, 176–204, Goš 1988, 182–184) nebo na Vizovicko a Uherskobrodsko na východní Moravě (Zlín, Chrástěšov–Kohoutek 1995, 136, Hrubý–Pavelčík 1992, 173). Do ještě výše položených míst však osídlení zasáhlo už jen výjimečně, to když se např. stavělo hradisko na nějakém výšinném strategicky důležitých místě nebo když se pracovníci železářské huti posunuli do hor, blíže k surovinovým zdrojům. To byl případ železáren na katastru obcí Olomučany v oblasti Moravského krasu severně od Brna (Souchopová 1986) nebo obce Želechovice na Uničovsku na severní Moravě (Pleiner 1958), respektive některých hradisek, např. na hoře sv. Klimenta u Osvětman na Uherskohradištsku (Hrubý 1959, 19–59, 65–70, Menoušková 2001, 159–184). S jistou formou trvalého osídlení i těchto hornatých oblastí Moravy však přesto musíme počítat. Dosvědčují to kostrová i žárová mohylová pohřebiště nacházející se na Slavičínku, Bojkovicku a Luhačovicku na okrajích Bílých Karpat nebo na Uherskohradištsku na svazích Chřibů, často v nadmořské výšce okolo 300 m (Dostál 1957, 37–74, Dohnal 1980, 63–76, Galuška–Lutovský 1993, 151–161, Kohoutek 1995, 136–138, Polák 2005 a další). O charakteru osídlení těchto hornatých oblastí však prozatím nevíme nic bližšího. O poznání lépe jsme na tom v případě vesnického osídlení v úrodných, nížinných oblastech jižní Moravy. Například pro už vzpomenuté Břeclavsko se pro 9. století počítá s tím, že oproti časné slovanskému období 6.–7. století se zde ztrojnásobil počet obyvatelstva, přičemž se zároveň zdvojnásobil počet vesnic (asi 60) i počet obyvatel na 1 km² kterých mohlo být okolo deseti (podle Unger 1992, 98–100, Klanicová 2001).

Pravděpodobně nejkomplexněji prozkoumané vesnice doby velkomoravské na Moravě se nacházejí v Paloníně „Na plachtě“ (okr. Šumperk), v Uherském Hradišti–Sadech v poloze „Dolní Kotvice“ (okr. Uherské Hradiště) a v Mutěnicích v poloze „Zbrod“ (okr. Hodonín). Vesnice v Palonína vznikla v 9. století a zanikla někdy po polovině 13. století (Goš–Kapl 1986, 176–204). Objekty její nejstarší fáze z 9.–10. století byly odkryty na ploše 5 625 m², v dolní části terénní vlny v nadmořské výšce 250–260 m n. m. Nacházely se poblíž potoka, nedaleko od inundačního území řeky Moravy. Podle vedoucího výzkumu Vladimíra Goše (1988, 182–184) vytvářely tyto objekty pravidelně se opakující shluky, interpretované jako zbytky základních sídelních jednotek – usedlostí. Každou usedlost tvořilo jedno obydlí, dále 1–2 obilnice a několik hospodářských, tzv. užitných objektů. Obydlí obývané jednou párovou rodinou představoval v Paloníně 9.–10. století dřevěný srub o rozměrech 4×4–5×5 m postavený na úrovni terénu. Ve dvou zjištěných typech obilnic se dalo uskladnit buďto 8,6–14,4 nebo dokonce až 38–49 hl obilného zrna. Mezi užitnými objekty byly interpretovány také jámy na pálení vápna. Vedle běžné hradištní keramiky patřila k nejzajímavějším nálezům železná ploténkovitá ostruha, dále železný hrot šípu se zpětnými křídélky, držadlo vědra, miska slezského typu a hákovitý klíč. Kromě palonínského sídliště z polohy „Na Plachtě“ jsou z Mohelnice známa ještě další dvě

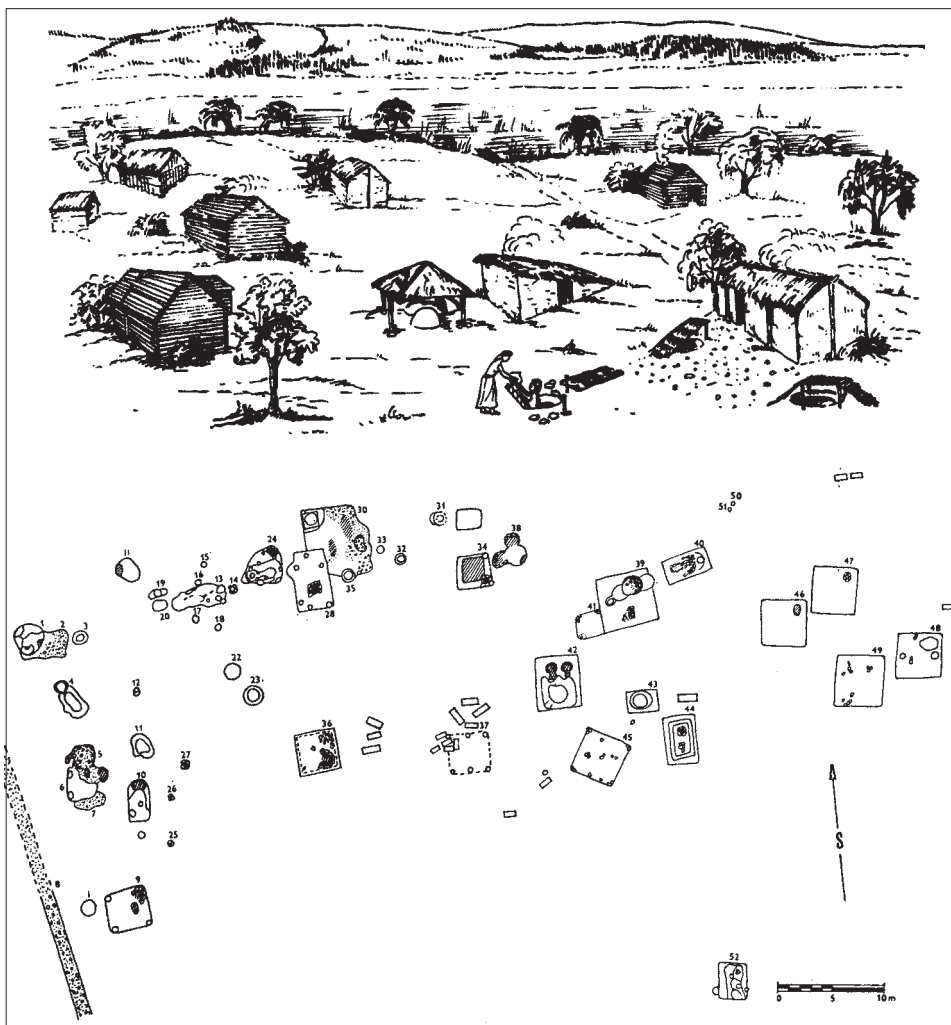
2. Břeclav-Líbivá. Časně slovanská (nahore) a velkomoravská fáze (dole) zkoumané části sídliště (podle Macháčka 2001).

zemědělsky zaměřená sídliště, přičemž i ona se nacházela v blízkosti vodních toků. Od sebe je odděluje vzdálenost pouhých 4 km.

Slovanská vesnice v Uherském Hradišti-Sadech „Dolních Kotvicích“ vznikla snad už v 7., spíše však až v 8. století a zanikla ve století devátém. Rozkládala se v dolní části mírného, jižního svahu v rozmezí 185–190 m n. m., asi 6 m nad nivou řeky Olšavy. Její prozkoumaná plocha činila 2 840 m². Podle vedoucí výzkumu Kristiny Marešové (1985) bylo na této ploše identifikováno 7 pravidelně se opakujících uskupení sídlištních objektů, z nichž každé tvořilo hospodářsky soběstačnou usedlost (obr. 3). Taková usedlost sestávala z obydlí, obilnice či zásobní jámy a výrobního objektu. Obydlii byly buďto zemnice o rozměrech 3,0–4,4×3,0 m, dále „polozemnice“ s rozměry 2,6–5,0×2,6–5,0 m nebo domy se sníženou podlahou resp. podlahou na úrovni se stranami 4,0–5,8×3,0–4,0 m. Mezi výrobními objekty byla interpretována kovárna, pekárna, dílna na zpracování rohů a parohů, hutnický objekt a dílna na zpracování kamenných přeslenů (Marešová 1977, 31–37). U jedné z obilnic se dokonce zachovaly stopy po vřdřevě z proutí. Podle K. Marešové (1985, 41) se zdá, že obyvatelé sadských usedlostí nevyráběli a nehosподаřili jen pro vlastní spotřebu, nýbrž že jejich produktivita byla výrazně vyšší a tedy s širším působením do okolí. Z významnějších nálezů odsud vzpomene alespoň železné sekerovitě hřivny, železnou ostruhu s háčky ze začátku 9. století, část rotačního brusu, železné misky slezského typu a kadidlo ve formě stromové prskyřice dovezené z Orientu. Po svahu výše bylo nedaleko od sídliště objeveno kostrové pohřebiště s obřadním objektem, na němž bylo ve 242 hrobech pohřbeno 252 nebožtíků. Co do počtu mezi nimi vynikali zejména muži se sekerami, nechyběly však ani ženy se stříbrným šperkem veligradského typu, či kovotepec s kladívkem (Marešová 1983). Vesnice v Uherském Hradišti-Sadech „Dolních Kotvicích“ patřila do rámce sídlišť nejbližšího zázemí velkomoravské sídelní aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště (obr. 4).

Z rámce zázemí hradiska Valy u Mikulčic byla v dostatečném rozsahu zkoumána jen vesnice v Mutěnicích v poloze „Zbrod“ (Klanica 1987, 130–131, 1993, 83–91). Rozkládá se na západní terase řeky Moravy v blízkosti říčky Kyjovky a byla z ní prozkoumána plocha 5 000 m². Její hlavní část sice patří už do období časně slovanského, zbývající však náleží období velkomoravskému. Tu tvořilo celkem šest čtvercovitých zemnic a přibližně stejný počet pozůstatků nadložních sídlištních objektů, tedy povrchových domů, provázených ještě pěti obilnicemi. Zemnice charakterizovaly malé rozměry, kdy strany byly dlouhé jen 3 m, ovšem našlo se v nich poměrně hodně nálezů. Nescházely mezi nimi železné jezdecké ostruhy, ba dokonce ani kosti dravých ptáků, zejména jestřábu a sokolů, což by podle Zdeňka Klanici (1987, 131) mohlo navozovat úvahu o jisté zajímavé specializaci obyvatel mutěnického sídliště. Toto sídliště bylo součástí linie osídlení na pravobřežní terase řeky Moravy, kde jednotlivé osady byly od sebe vzdáleny asi 2 km. Stejně jako vesnice v Uherském Hradišti-Sadech i ono zaniklo někdy na začátku 10. století, tedy v době, kdy přestala existovat Velká Morava.

Z výsledků dosavadního výzkumu vesnic doby velkomoravské můžeme pro oblast Moravy vyslovit některé dílčí závěry. Převážná část vesnic a sídlišť se nachází v úrodných oblastech poblíž větších i menších vodních toků, na kvalitních, zemědělsky obdělávatelných půdách. Většina z nich ležela mimo dosah případných záplav, jen nemnohé se rozkládaly v inundacích na vyvýšených dunách a terasách. Často je v jejich blízkosti doložena nebo alespoň předpokládána místní, případně i dálková komunikace. Největší kumulace sídlišť se celkem logicky nacházejí v zázemí center, tzn. v blízkosti hradisek a mocenských sídelních aglomerací. Rozlohy vesnic asi byly různé, např. v souvislosti s Uherským Hradištěm-Sady se její celková délka odhaduje na 400 m. Vnitřní členění vesnic do rámců jakýchsi soběstačných dvorů-usedlostí, jak ho naznačují nálezkové situace v Paloníně a Uherském Hradišti-Sadech, představuje zřejmě už vyšší organizační formu, kterou však asi nemůžeme předpokládat u všech soudobých otevřených sídlišť. Dvory-usedlosti však známe v souvislosti se sídlištními areály uvnitř významných center např. Starého Města-Uherského Hradiště, Mikulčic nebo Břeclavi-Pohanska. Ačkoliv je zemědělské zaměření života obyvatel otevřených sídlišť

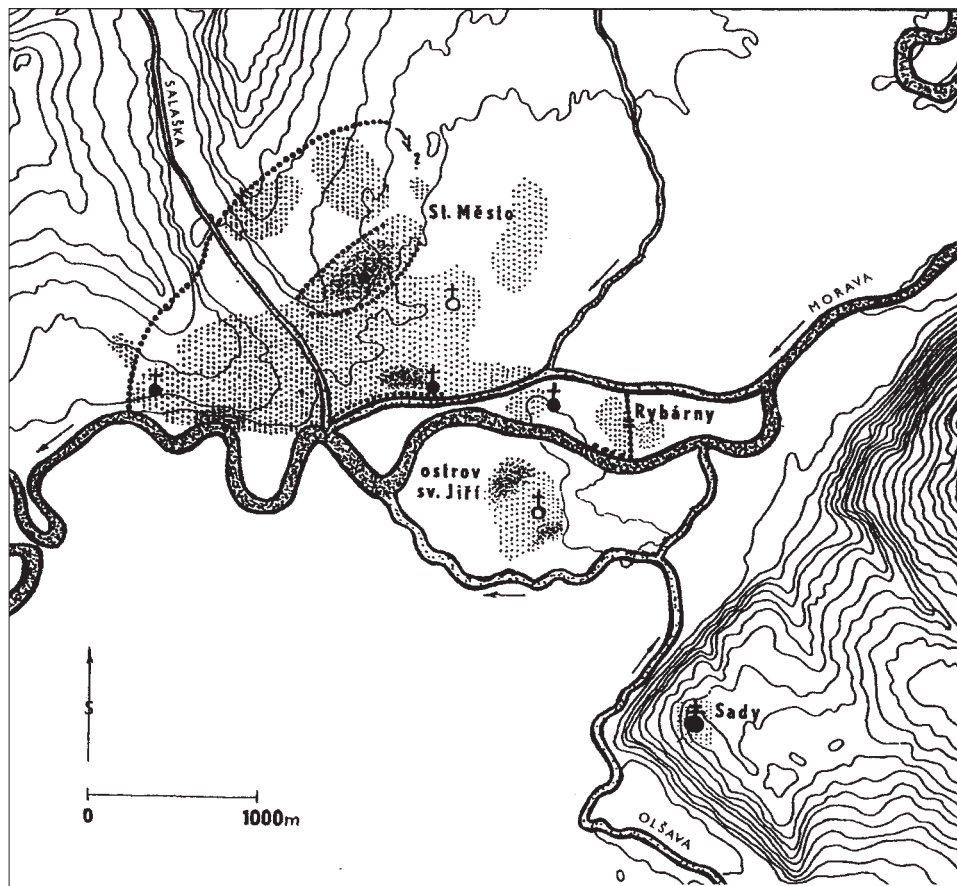
3. Uherské Hradiště-Sady, „Dolní Kotvice“. Velkomoravské sídliště (dole) a rekonstrukční pohled na něj (podle Marešové 1985).

zřejmě, na většině z nich se nacházejí také stopy výrobní činnosti, zejména pak kovářství (např. Dolní Věstonice – Klíma 1985, 44). I to lze považovat za logické, protože univerzálního kováře schopného opravit např. zemědělské nářadí potřebovalo každé sídliště té doby. Zřejmě v nejkompexnější podobě lze výrobu – zemědělskou i řemeslnickou – sledovat na sídlišti v Uherském Hradišti-Sadech „Dolních Kotvicích“. Snad to bylo dáno tím, že tamní sídliště na jedné straně zřejmě přímo zabezpečovalo existenci rozsáhlého centra ve Starém Městě-Uherském Hradišti a na straně druhé čerpalo z kontaktů s jeho obyvateli, tedy vysoce specializovanými řemeslníky, domácími i cizími kupci a také velmoži. Je však také nutno říct, že některé významnější vesnice už v té době byly domovem společensky výše postavených jedinců, a to včetně velmožů. Například v zázemí aglomerace Staré Město-Uherské Hradiště žili příslušníci jejich rodin jak na sídlištích v blízkosti aglomerace, tak i na některých sídlištích značně vzdálených (viz dále). Naopak v zázemí Mikulčic se náznaky úplné sociální struktury – společenské diferenciacie – projevují až v tzv. druhém sídlištním pásmu, které bylo od hradiska vzdáleno přibližně 10 km. Na sídlištích prvního pásma vzdáleného do

5 km se přítomnost příslušníků nobility ještě donedávna neprojevila (Klanica 1987, 132). Nové výzkumy v blízkém okolí mikulčických Valů však naznačují, že by tento názor mohl v budoucnu doznat jistých změn.

Jedním z nejvýznamnějších velkomoravských center s rozsáhlým vesnickým zázemím byla sídelní aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště. Vznikla na strategicky velmi výhodném místě (Galuška 2001, 123–137). Její západní část se rozkládala na dvou vyvýšených terasách v místech dnešního Starého Města, střední, nejnižší položená část zabírala ostrovy a duny v nivě řeky Moravy, ležící opět v rámci Starého Města, ale i Uherského Hradiště, východní část aglomerace pak využila svahy západního okraje Vizovické pahorkatiny (obr. 4). V rámci této plošně velmi rozsáhlé aglomerace došlo v průběhu druhé poloviny 9. století ke koncentraci velkého počtu obyvatelstva tvořícího výrazně diferencovanou společnost. Na čele této společnosti se nacházeli příslušníci knížecí vrstvy, na jejím opačném konci pak otroci a lidé společensky závislí. Výrazně zde také byla zastoupena vrstva specializovaných řemeslníků a zřejmě také obchodníků.

Agglomerace Staré Město–Uherské Hradiště se rozkládala po obou stranách řeky Moravy, v těsné blízkosti jejího soutoku s řekou Olšavou. Podél břehů obou řek vedly od pravěku známé obchodní komunikace (Hrubý 1965, 28, 30–31, Snášil 1975, 13–18, Jůzovi 2003, 9–12, a další). Byly to větve staré Jantarové stezky, které společně s dalšími stezkami, směřujícími přes Chřiby na západ na střední Moravu a pak dále do Čech, v místě aglomerace vytvářely významnou křižovatku obchodních cest.

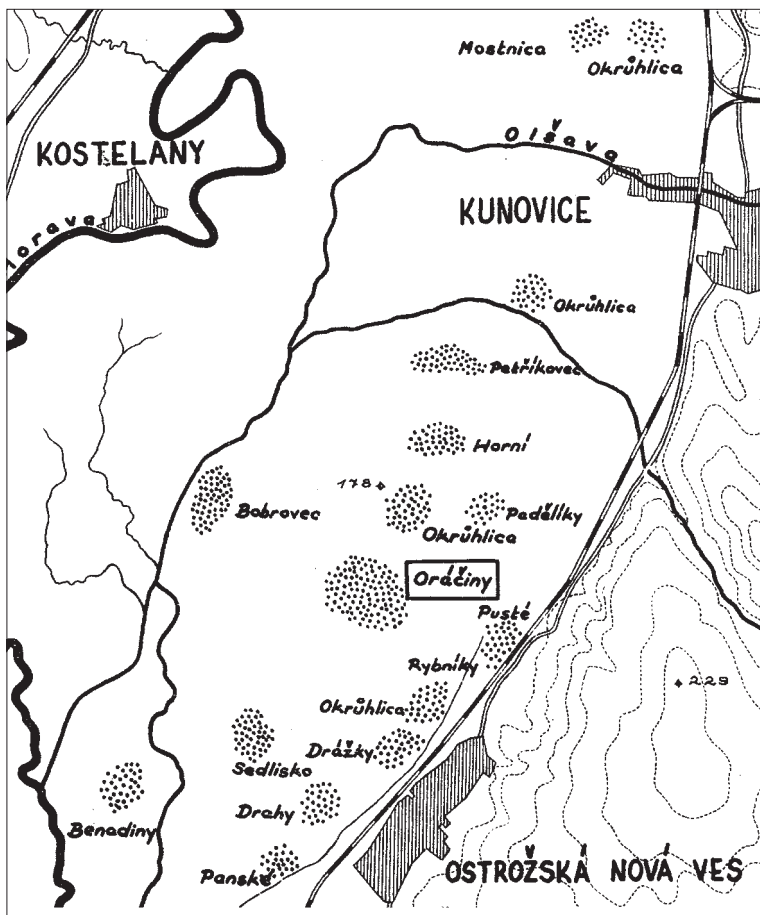
4. Velkomoravská sídelní aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště (podle Galušky 2001a).

Aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště ležela v centru území ohraničeného ze tří stran přírodními dominantami. Jeho střed tvořila v průměru asi 5–6 km široká niva řeky Moravy, v místě aglomerace však široká jen 2–3 km. Západně, v 10 až 12 km vzdálenosti od aglomerace, se táhly svahy Chřibů, východně se rozprostírala zvlněná krajina Vizovické pahorkatiny. Tato pahorkatina ve vzdálenosti 22 až 25 km přecházela v hraniční pohoří Bílé Karpaty. Na sever od aglomerace, ve vzdálenosti 10 m, se nacházela úzká jen cca 0,5 km široká Napajedelská soutěska. Naopak jižně od aglomerace žádný přirozený přírodní předěl neexistoval, hypoteticky ho pouze předpokládáme někde mezi Veselím n. Moravou a Strážnicí. Je pravděpodobné, že vymezené území, od západu k východu dlouhé přibližně 40 km a od severu k jihu asi 25–30 km, tvořilo jakousi bližší sféru zájmu resp. spádovou oblast aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště. Lze také předpokládat, že toto území se konstitovalo asi ještě v době před vznikem Velké Moravy a tedy zřejmě souvisí s državou nějaké staré významné rodiny, možná dokonce kmene. Na jihu, snad někde v oblasti mezi dnešním Veselím nad Moravou a Strážnicí, se tato oblast dotýkala zájmové sféry hradiska Valy u Mikulčic.

Součástí bližší spádové oblasti bylo bezprostřední zázemí aglomerace. V minulosti se v souvislosti s ním uvádělo území tvaru kruhu se středem ve Starém Městě o poloměru 10 km (obr. 6), v jehož rámci existovalo v 9. století 67 sídlišť a téměř 40 pohřebišť (Hrubý–Pavelčík 1992, 158–161, Snášil 1992, 387–391, Snášil 1995, 30–31). To je počet, který se na tak malé ploše neopakuje u žádné jiné velkomoravské lokality. Je ovšem nutné upřesnit, že z většiny těchto sídlišť a pohřebišť byly prozatím prozkoumány jen jejich části, jednotlivé objekty a hroby. Domnívám se však, že pro určení skutečného rozsahu zázemí sídelní aglomerace Staré Město – Uherské Hradiště představuje uměle vytyčený desetikilometrový okruh jen velmi formální kritérium. Důležitější pro určení zázemí se mi zdá být celková konfigurace terénu a pravděpodobný průběh komunikací v kombinaci se sídlištní strukturou.

Severozápadně až jihozápadně od aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště byla sídliště zakládána v mírně zvlněné krajíně předhůří Chřibů. Od centra byla vzdálena 2 až 5 km. Často jsou tato sídliště provázena kostrovými pohřebišti, většinou plochými, nechybí však ani mohylníky (Hrubý–Pavelčík 1992, 158–161). Dominantní lokalitu v této části zázemí představuje Modrá u Velehradu nacházející se asi 3 km severozápadně od okraje Starého Města (Hrubý–Hochmanová–Pavelčík 1955, 42–126, Hrubý 1965, 95–97, Galuška–Vaškových 2002, 76–86, Galuška 2005, 13–22). Počátky zdejšího sídliště spadají s velkou pravděpodobností už do 7.–8. století (2), většího rozsahu a významu však sídliště nabývá až ve století devátém. V té době zde byl také vybudován zděný na maltu stavěný kostel, jeden z nejstarších na území pozdější Velké Moravy. V jeho okolí vzniklo kostrové pohřebiště, na kterém byly pohřbeni také příslušníci vládnoucí vrstvy. Dvorec, který je zde vzpomínán písemným pramenem z doby vrcholného středověku, prozatím objeven nebyl. Sídliště i kostel existovaly i v období po zániku Velké Moravy. Z dalších nalezišť vzpomeňme alespoň Boršice u Buchlovic „Oujezdky“ a „Zelnice“, Polešovice „Míšky“ a „Dorštot“, či několik nalezišť u nepřiléhajícího vzdáleného Zlechova.

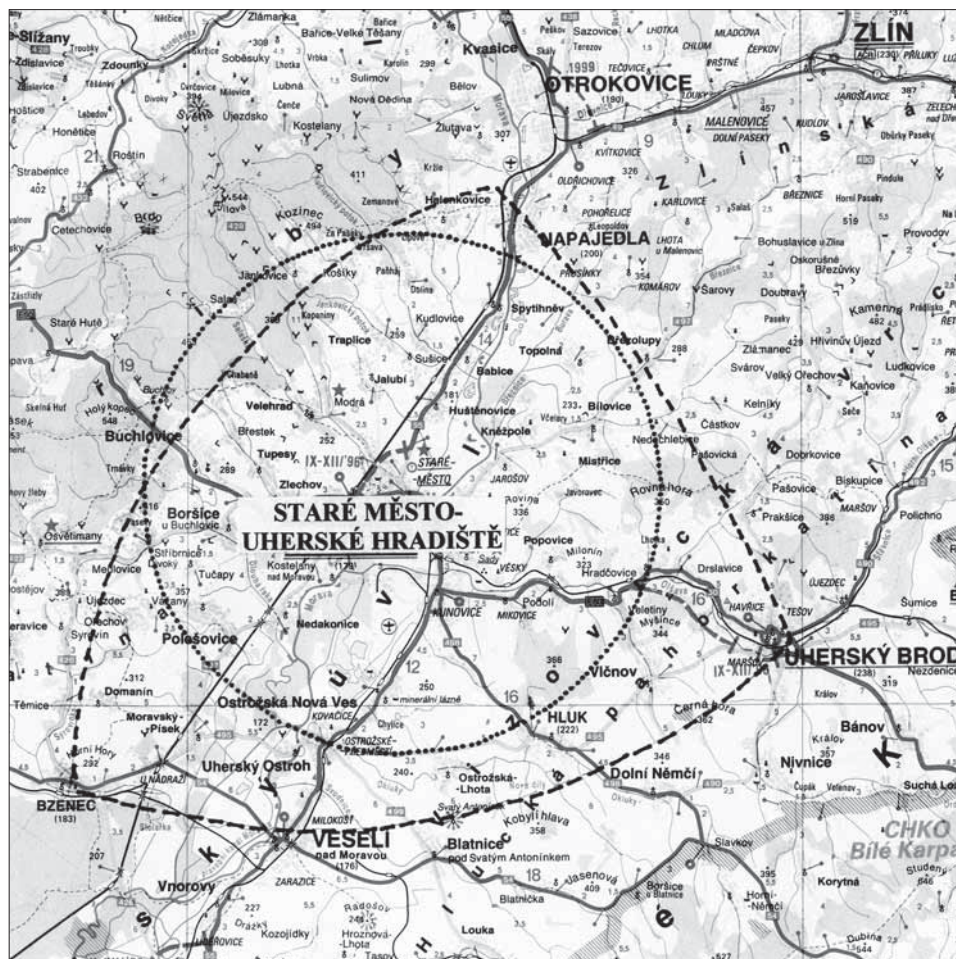
Severovýchodně až jihovýchodně od aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště se sídliště rozkládala na svazích Vizovické pahorkatiny. Některá z nich leží v místech dnešního „velkého“ Uherského Hradiště, takže se v 9. století nacházela jen 1 až 3 km od aglomerace. Tvořila jakýsi pás, který se od řeky Olšavy na jihu táhl severním směrem až ke Kněžpoli. Většina sídlišť zde opět byla provázena pohřebišti s plochými kostrovými hroby, někde se objevily jen hroby či jen objekty. Nejvýznamnější lokality zde představují už vzpomenuté sídliště a pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech „Kotvicích“ (Marešová 1983, 1985), dále „Zelnice“ a „Vinohrady“, ve čtvrti Mařatice pak „Mezicesty“, v Jarošově poloha „Nad hřištěm“, či „Na dědině“. Ze vzdálenějších lokalit severovýchodního až jihovýchodního zázemí aglomerace uvedme alespoň sídlištní polohy u Hluku a tamní rozsáhlé mohylové pohřebiště v lese „Hluboček“ (asi 10 km od aglomerace), dále Dolní Němčí (asi 14 km), výšinné sídliště v Ostrožské Lhotě (asi 13 km) a sídliště v Březolupech (asi 11 km). V případě více než 20 km

5. Západní části katastrů Kunovic a Ostrožské Nové Vsi jižně od staroměstsko-uherskohradištské aglomerace s vyznačením sídlištních poloh Františkem Botkem (podle Marešové 1967).

vzdálených nalezišť v okolí Luhačovic a Slavičína si jejich vazbou na oblast aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště už tak jistí být nemůžeme, nicméně tamní naleziště železné rudy nacházející se v okolí Rudimova zřejmě touto drahocennou surovinou aglomerací zásobovala. Snad nechybíme, podobně jako v souvislosti s hradiskem Brno-Líšeň „Staré Zámky“ a jeho rolí ve vztahu k rudné blanensko-olomučanské oblasti (Staňa 1988, 33), považujeme-li za jakési správní centrum rudimovské železářské oblasti tamní hradisko Gradca (Hrubý–Pavelčík 1992, 173).

Železářská rudicko-bojkovická oblast se jižním okrajem dotýkala Poolšavské cesty, bývalé Brigetijské větve staré Jantarové stezky. Jejím prostřednictvím se však do oblasti Pomoraví dostávala nejen železná ruda a karavany kupců a obchodníků, ale často i oddíly nepřátel. Význam Poolšaví dokumentuje hned několik sídlišť a nejméně dvě hradiska nacházející se po obou březích Olšavy asi 9 až 11 km od aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště. Byla jimi hradiska Bolegradica u Hradčovic a Valy u Vlčnova, jež však na detailnější archeologický průzkum ještě stále čekají (Polák 2005, 45–47). K nejvýznamnějším nalezištím v Poolšaví dále se řadí Uherský Brod (15 km), Havřice (13 km), Drslavice (11 km), Veletiny (9 km), Podolí „Výpusta“ (6 km) a pak zejména už stručně charakterizované Uherské Hradiště-Sady (Galuška 1996, Marešová 1983, 1985). K lokalitám Poolšaví bývají přiřazovány také Kuno-

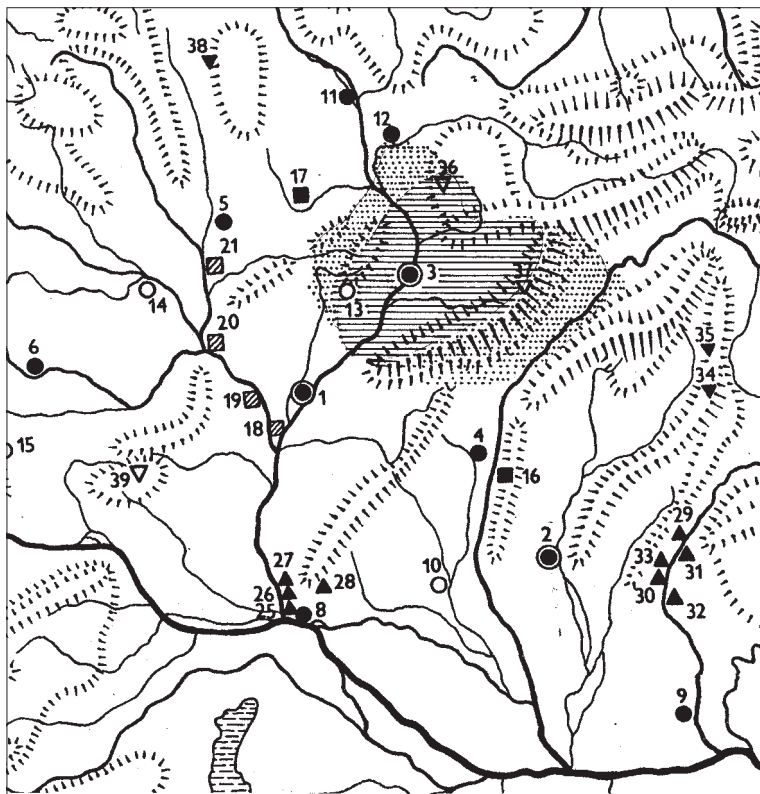
6. Severní část středního Pomoraví. Hypotetický rozsah nejbližšího zázemí staroměstsko-uherskohradištské sídelní aglomerace podle V. Hrubého (kruh) a podle autora (trojúhelník s vně vypouklými stranami).

vice se svými čtyřmi slovanskými sídlišti. Tak např. sídliště v poloze „Úzké“ je považováno za strategický protipól sídlišť Uherském Hradišti-Sadech, neboť se logicky předpokládá, že obyvatelé těchto sídlišť společně kontrolovali vyústění Poolšavské (Brigetijské) cesty do středního Pomoraví (Marešová 1985, 7–16, Hrubý–Pavelčík 1992, 172, Snášil 1996, 23–24). U většiny vzpomenuých lokalit však, bohužel, doposud nebyl proveden rozsáhlejší výzkum, takže naše znalosti o nich jsou jen povrchní, neúplné.

Nedaleko od Kunovic, které se nacházejí 2 až 3 km jižně až jihovýchodně od aglomerace Staré Město–Hradiště, leží Ostrožská Nová Ves a Chylice (Galuška 2001, 51–55). V západní části jejich katastrů, na jihu až po severní okraj Uherského Ostrohu, se již v nivě, avšak na tamních vyvýšených dunách, nacházelo snad až 10 soudobých sídlišť (obr. 5). Nejvíce zkoumáno z nich bylo sídliště na novoveských „Oráčínách“ a dále také sídliště v Uherském ostrohu-Kvačicích „Benadinách“, obě založené už v 6. století. Z prvního z nich kromě jiných nálezů pochází železná ostruha s rameny ukončenými očky nebo mušle ostranky jaderské importované na Velkou Moravu až ze Středomoří (Marešová 1967, 78), z druhého pak litá bronzová nášivka. Představují jasná svědectví, že zde už před vznikem Velké Moravy žili příslušníci společensky výše postavených rodin. V době velkomoravské se zde vytvořila

výrazná koncentrace obyvatelstva (Snášil 1992, 390). Uskupení sídlišť u Ostrožské Nové Vsi se rozprostíralo ve vzdálenosti 5 až 11 km jižně od aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště. Bohužel, značná část z uvedených sídlišť byla již zničena moderní průmyslovou těžbou písků a šterkopísků.

Podobná, byť zřejmě ne tak rozsáhlá koncentrace sídlišť jako u Ostrožské Nové Vsi, se ve vzdálenosti 2 až 4 km rozkládala také severně od aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště, a to na katastru obce Huštěnovice (Hrubý–Pavelčík 1992, 158). Vzpomínány jsou stopy po sídlištích v polohách „Huštěnůvky“, „Vinšovaté“, „Lněné“ nebo „Padělky“. Osídlené území pak podél Moravy pokračovalo i dále na sever, až k obci Babice s polohami „Zárudné“, „Před cesty“ či „Za hřbitovem“. Stejně jako v případě Ostrožské Nové Vsi i sídliště u Huštěnovic a Babic ležela poblíž hlavní severo-jížní trasy Jantarové stezky, přičemž využívala zejména vyvýšené duny v rámci nivy řeky Moravy a mírně svažité terény na jejich okrajích. Využívání krajiny severním směrem od aglomerace se však neomezovalo jen na nížinné oblasti, nýbrž zasáhlo pravděpodobně i do hor, do oblasti Kudlovické doliny, která se v délce asi 5 km vytvořila podél stejnojmenného potoka stékajícího do Pomoraví z východních svahů Chřibů. Zdejší starodávná tradice těžby železné rudy i v současnosti běžně nalézané výchozy limonitů naznačují, že odsud mohla být tato surovina do Pomoraví exploatována velice záhy, pravděpodobně už v době Velké Moravy. Ve vztahu ke staroměstsko-uherskohradištské aglomeraci by se jednalo o významný, přitom blízký, zdroj hospodářsky i strategicky velmi významné suroviny.

7. Staroměstsko-uherskohradištská sídelní aglomerace (3) s vyznačením území pravděpodobné sféry vlivu (čárkovaně) s možným přesahem do Pováží, na Přerovsko a Kroměřížsko (tečkovaně) podle autora, na podkladě mapy moravských hradisek (podle Staně 1990).

Z toho, co bylo uvedeno lze vyvozovat, že bezprostřední zázemí aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště tvořilo jakýsi pomyslný trojúhelník s mírně vypouklými stranami, jenž postihuje charakter krajiny v okolí aglomerace přeci jen poněkud lépe než dříve zvažovaný kruh (obr. 6). Jedna strana tohoto trojúhelníku, západní, se táhla na svazích Chřibů, přibližně v linii Ořechov–Stříbrnice–Buchlovice–Velehrad–Napajedla. Druhá, jižní strana, procházela asi někde mezi Bzencem, Veselím nad Moravou resp. Strážnicí a Hlukem, aby dál směřovala zřejmě až k Uherskému Brodu. Třetí, severní až severovýchodní strana pomyslného trojúhelníku zázemí, propojovala Uherskobrodsko s Napajedelskou soutěskou. Pokud bychom vzali v potaz okrajové body tohoto pomyslného trojúhelníku a vypočítali jeho obsah, dostali bychom se k číslu 330, což by zároveň byla hypotetická rozloha bezprostředního zázemí staroměstsko-uherskohradištské aglomerace v kilometrech čtverečních. V této souvislosti nelze přehlédnout, že jen o něco málo menší plochu by obsáhl i dříve zvažovaný kruh o poloměru 10 km.

Některé zajímavé skutečnosti související se zázemím, či místy spíše už předpolím aglomerace Staré Město – Uherské Hradiště, lze vyvodit také z rozložení samotných sídlišť. Ukazuje se například, že v půloblouku směrem od jihozápadu k severozápadu existoval při aglomeraci jakýsi neobydlený pás, široký 2 až 3 km, pokrytý však kvalitní, zemědělsky obdělávatelnou půdou. Z toho lze usuzovat, že se na něm zřejmě nacházely pole a pastviny. Vyloučit nelze ani jistý strategický význam tohoto neobydleného předpolí, protože se zde nacházel nejsnadnější přístup k aglomeraci, tedy místa, o kterém v případě nepřátelských útoků obránci potřebovali mít dobrý přehled. Až teprve za hospodářky významným teritoriem se, opět jakoby v půlkruhu, rozkládal pás sídlišť a usedlostí, který se postupně vytrácel v předhůří Chřibů. Další neosídlené území existovalo také jižně od aglomerace. Bylo široké asi 2–3 km a nacházelo se plně v nivě řeky Moravy. Zde zřejmě převažoval podvlhlý až silně podmáčený terén, nevhodný jak k zakládání trvalých sídlišť, tak i obilných polí. Na sušších místech tam můžeme předpokládat nejspíše jen pastviny. Teprve za tímto terénem se na vyvýšeninách uprostřed nivy řeky Moravy a také na jejích okrajích rozkládaly usedlosti a sídliště, které v současnosti nacházíme na katastrech Kunovic, Ostrožské Nové Vsi a Uherského Ostrohu–Kvačic a také Nedakonic, Polešovic a Moravského Písku. Jak už jsme naznačili, obdobná byla situace na území severně od aglomerace Staré Město–Uherské Hradiště. Geologové tam už od období pravěku doložili existenci starých meandrů Moravy i plošně rozsáhlých terénních depresí, místy i s trvale stojící vodou, tedy opět nepříliš dobré území k zakládání trvalých sídel. Teprve až za ním se na dunách a okrajích nivy nacházela sídliště u Huštěnovic a Babic, pokračující jednak dál k Napajedlům, jednak končící na úpatí Chřibů. Naopak východně od aglomerace, na mírně svažitéch terénech okrajů Vizovické pahorkatiny, byly sídelní poměry velmi dobré. Proto tam sídliště provázená zřejmě i poli, sady a vinicemi ležela poměrně blízko aglomerace, jen asi 1 až 2 km od ní, což znamená, že s ní téměř souvisela (obr. 4).

Poznání zázemí velkomoravské staroměstsko-uherskohradištské aglomerace v jeho komplexní podobě představuje dlouhodobý proces založený na široké mezioborové spolupráci. Obsáhnout plochu oněch hypotetických 330 km² není v silách jednotlivce ani jednostranně zaměřeného badatele. Objektivně musíme také konstatovat, že vlastně nevíme, jak takové zázemí skutečně vyčlenit. Nemáme k dispozici žádná kritéria, nemluvě vůbec o dobovém pohledu na věc, tedy zda např. správní jednotka „župa“ na čele s županem, úředníkem velkomoravského vladaře vzpomínaným písemnými prameny, odpovídala námi zvažovanému zázemí a podobně. Takže výše uvedený termín „hypotetických“ v souvislosti s rozlohou zázemí je plně na místě. Nicméně studovat problematiku těchto zázemí a jejich hlavních jednotek, tedy otevřených vesnic, musíme a také chceme, víme však, že jsme teprve na jejím začátku.

Studie vznikla v rámci řešení vědecko-výzkumného institucionálního záměru Moravského zemského muzeav Brně.

Poznámky:

- 1 Domnívám se např., že moravští panovníci, na rozdíl od franských, měli jakési „hlavní město“, ze kterého vládli, a ve kterém se zdržovali po větší část roku. Soudím, že ve starším období jím mohly být Valy u Mikulčic, v mladším pak staroměstsko-uherskohradištská aglomerace. Opačný názor, tedy že Mojmir a jeho nástupci vládli tzv. s koňského hřbetu, a že migrovali z hradiska na hradisko, a tedy že neměli jedno ústředí, zastává především historik Dušan Třeštík, byť v souvislosti s Čechami soudí, že „ke knížeti patřily nerozlučně hrad a ovšem i družina (2001, 172).
- 2 Jde o nový, dosud nepublikovaný nálezný z léta roku 2005. Představuje její část sídlištního objektu s otopným zařízením, v níž se našla jednak nezdobená keramika archaického vzhledu i provedení naznačující jisté souvislosti snad ještě s časně slovanskou keramikou pražského typu a keramika starohradištní.

Literatura:

- Č i ž m á ř o v á, J., 1994: *Sídliště ze starší doby hradištní v Brně-Starém Lískovci*. Pravěk NŘ 4, 1994, 271–288.
- D o h n a l, V., 1980: *Slovanské žárové mohyly na východní Moravě*. In: B. Dostál–J. Vignatiiová (šest.); Slované 6.–10. století, 63–76. Brno 1980.
- D o s t á l, B., 1957: *Slovanský mohylník u Žlutavy*. SPFFBU E2, 1957, 37–74.
- D o s t á l, B., 1985: *Břeclav–Pohansko. Časně slovanské osídlení*. Brno 1985.
- D o s t á l, B., 1987: *Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR*. Archaeologia historica 12, 1987, 9–32.
- G a l u š k a, L., 2000: *Osídlení katastru Uherského Ostrohu před vznikem Ostrova-Stanice*. In: Uherský Ostroh, 23–40. Uherský Ostroh 2000.
- G a l u š k a, L., 2001: *Pravěké a raně středověké osídlení katastru*. In: Kolektiv autorů; *Ostrožská Nová Ves. Z dějin Nové Vsi a Chylic*. 10–62. Ostrožská Nová Ves 2001.
- G a l u š k a, L., 2001a: *Staroměstsko-uherskohradištská aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky v 6.–10. století*. In: L. Galuška–P. Kouřil–Z. Měřinský (edit); *Velká Morava mezi Východem a Západem*. 123–138. Brno 2001.
- G a l u š k a, L., 2004: *Slované, doteky předků. O životě na Moravě v 6.–10. století*. Brno 2004.
- G a l u š k a, L., 2005: *Archeologie v Modré na Uherskohradištsku*. In: Ad Musealem Laborem, Sborník k pětadesátinám PhDr. Lavomíra Brodessera, 13–22. Brno 2005.
- G a l u š k a, L. – L u t o v s k ý, M., 1993: *K málo známé etapě výzkumu slovanského mohylníku u Hluku na Uherskohradištsku. (K problematice moravských středohradištních mohylníků.)* ČMM-VS LXXVIII, 1993, 151–161.
- G a l u š k a, L. – V a š k o v ý c h, M., 2002: *Památník Velké Moravy*. Uherské Hradiště 2002.
- G o š, V., 1988: *Slovanské osídlení severní Moravy*. In: V. Frolec (připravil); *Rodná země*, 181–190. Brno 1988.
- G o š, V. – K a p l, V., 1986: *Slovanská osada u Palonína, okr. Šumperk*. Archeologické rozhledy XXXVIII, 1986, 176–204.
- H r u b ý, V., 1959: *Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětiman*. ČMM-VS XLIV, 19–59, 65–70.
- H r u b ý, V., 1965: *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*. Praha 1965.
- H r u b ý, V. – P a v e l č í k, J., 1992: *Nejstarší dějiny středního Pomoraví*. In: V. Nekuda (redig.); *Uherskohradištsko*, 105–196. Brno 1992.
- J ů z o v i, A. a M., 2003: *Uherské Hradiště. Monografie o stavebním a uměleckém vývoji města*. Uherské Hradiště 2003.
- K l a n i c a, Z., 1987: *K vývoji sídlištní struktury zázemí Mikulčic v 6.–13. století*. In: XVI. Mikulovské sympozium 1986, 127–133. Praha 1987.
- K l a n i c a, Z., 1993: *Mutěnice – slavjanskoje poselenije VII-X vv*. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1–7 Septembre 1991, 83–91. Bratislava 1993.
- K l a n i c o v á, E., 2001: *Archeologické lokality z doby hradištní v zázemí hradiska Pohansko u Břeclavi*. In: Z. Měřinský (edit.); *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I/2000*, Konference Pohansko 1999, 31–37. Brno 2001.

- Klíma, B., 1985: *Hradištní osada u Dolních Věstonic, okr. Břeclav*. Archeologické rozhledy XXXVII, 1985, 27–48.
- Kohoutek, J., 1995: *Slovanské a středověké osídlení*. In: V. Nekuda (redig.); Zlínsko, 131–146. Brno, Zlín 1995.
- Macháček, J., 2001: *Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav-Libivá 1995-1998*. In: Z. Měřínský (edit.); *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I/2000*, Konference Pohansko 1999, 39–62. Brno 2001.
- Marešová, K., 1967: *Slovanské sídliště v Ostrožské Nové Vsi (okr. Uherské Hradiště)*. ČMM-VS LII, 1967, 75–86.
- Marešová, K., 1977: *Přesleny ze sadského lupku*. Časopis Moravského muzea – VS LXI, 1977, 31–37.
- Marešová, K., 1983: *Uherské Hradiště–Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích*. Brno 1983.
- Marešová, K., 1985: *Uherské Hradiště–Sady. Staroslovanské sídliště na Dolních Kotvicích*. Brno 1985.
- Menoušková, D., 2001: *Hradisko sv. Klimenta*. In Z. Měřínský (edit.); *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I/2000*, Konference Pohansko 1999, 159–184. Brno 2001.
- Měřínský, Z., 1989: *Slovanské sídliště u Poštorné (okr. Břeclav) a struktura časně slovanského a před-velkomoravského osídlení na soutoku Moravy a Dyje*. In: *Jižní Morava 25/28*, 7–30. Brno 1989.
- Nekuda, V., 1982: *Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad*. *Archaeologia historica 7/82*, 1982, 33–66.
- Nekuda, V., 2000: *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Raně středověké sídliště*. Brno 2000.
- Pleiner, R., 1958: *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích*. Praha 1958.
- Pleinerová, I., 1975: *Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*. Praha 1975.
- Poláček, L., 2001: *K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť*. In: L. Galuška–P. Kouřil–Z. Měřínský (edit); *Velká Morava mezi Východem a Západem*, 315–325. Brno 2001.
- Polák, M., 2005: *Slovanské osídlení na Uherskobrodsku v 8.–10. století*. Nepublikovaná seminární práce uložena na Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty MU v Brně.
- Snášil, R., 1975: *Průběh cesty mezi Uherským Hradištěm–Sady a Starým Městem v době hradištní*. *Slovácko XVI–XVII, 1974–1975*, 13–18.
- Snášil, R., 1981: *Osídlení území města v pravěku a časně době dějinné*. In: Kolektiv autorů; *Uherské Hradiště, dějiny města*, 39–79. Brno 1981.
- Snášil, R., 1992: *Změny sídlištní sítě a jejich příčiny v 10. – 19. století*. In: V. Nekuda (redig.); *Uherskohradištsko*, 387–419. Brno 1992.
- Snášil, R., 1995: *Polešovice ve světle archeologických pramenů*. In: Kolektiv autorů; *Polešovice 1595–1995*, 17–47. Velehrad 1995.
- Snášil, R., 1996: *Archeologie a Kunovice*. In: Kolektiv autorů; *Kunovice v proměnách času*, 7–29. Kunovice 1996.
- Souchopová, V., 1986: *Hutnictví železa v 8.–11. století na západní Moravě*. SAÚČSAV v Brně III/1.
- Staňa, Č., 1988: *Velkomoravské počátky Brněnska*. In: V. Frolec (sest.); *Rodná země*, 168–180. Brno 1988.
- Staňa, Č., 1990: *Staré Město a velkomoravská hradiště*. In: L. Galuška (sest.); *Staroměstská výročí*, 71–79. Brno 1990.
- Teštlík, D., 2001: *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha 2001.
- Unger, J., 1992: *Nástin vývoje životního prostředí na Břeclavsku od 6. do 15. století*. In: XXI. Mikulovské sympozium, 1991, 95–108. Brno 1992.
- Vaškovič, M. – Menoušková, D., 2005: *Doklady archeologického osídlení středního Pomoraví. Soupis nalezišť z katastrů obcí Babice, Huštěnovice, Jarošov, Kněžpole, Kostelany nad Moravou, Kunovice, Mařatice, Míkovice, Nedakonice, Ostrožská Nová Ves, Polešovice, Spytihněv, Topolná, Uherský Ostroh, Věsky*. *Slovácko 2004*, R. XLVI, 109–141.

PhDr. Luděk G a l u š k a, CSc. (n. 1960), vědecký pracovník a kurátor Moravského zemského muzea, od roku 1986 vedoucí archeologických výzkumů ve Starém Městě a na dalších nalezištích středního Pomoraví, spoluvůdce archeologického skanzenu v Modré. Specializuje se na problematiku velkomoravských center, na počátky christianizace a na etnogenezi Slovanů, externě přednáší na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Brno.

A Contribution to the Problematic of Open Settlements in the Early Medieval Moravia and the Surrounding Settlements of the Staré Město-Uherské Hradiště Agglomeration during the Great Moravian Period

A b s t r a c t

Unlike forts and villages of the culminating Middle Ages, the research of early medieval villages was never a priority of the Czechoslovak or Czech archeology. In spite of that, some of the settlements, especially those adjacent to forts, were at least partially researched. This holds true e.g. for the 6th–7th century Slavic settlements in Břeclav-Pohansko, Mutěnice (fig. 1), Mušov and Přítulky, 8th century settlements in Břeclav-Libivá and Hrotovice-Mstěnice, and especially the 9th century villages in Uherské Hradiště-Sady, “Dolní Kotvice” and Palonín. The last two are interesting from the point of view of their structure, because they show evidence of division into settlement units – yards or farmsteads. These farmsteads consisted of a dwelling, a grain storage pit, and some kind of barn. In Uherské Hradiště-Sady, workshops are also present (fig. 3). In the context of open, unfortified settlements, this represents an unexpectedly high level of organization known from the major forts. The settlements are concentrated around centers of power, namely in the region of Staré Město-Uherské Hradiště agglomeration in the North part of the middle Morava river basin (fig.4). It is known that within a 10 km radius from this agglomeration, there were over 60 other settlements which surely belonged to the economic support of the medieval city. Some of the settlements were situated to the North and South of the agglomeration, directly in the river wold, but on dunes and terraces, out of reach of the periodical floods. In the South, there was a line of settlements West of Kunovice and Ostrožská Nová Ves and North of Uherský Ostroh-Kvačice (fig.5). In addition, there were settlements situated on the cadasters of Kostelany, Nedakonice and Polešovice on the right bank of the Morava river. North of the agglomeration, there were settlements near Huštěnovice and Babice. Both in the North and in the South, the agglomeration was separated from these settlements by wet, swampy ground that was not suitable for establishing of permanent dwellings. To the West, the first settlements near Zlechov were also 2-3 km away from the border of the agglomeration. However, the land between the Staré Město part of the agglomeration and the Zlechov settlements was not a swamp, but good quality soil. There may have been fields, orchards or vineyards here. Still further to the West, toward the Chřiby hills, the settlement density gradually decreased to disappearance. The area to the East of the agglomeration on the slopes of Vizovice hills offered good conditions for settlers, which is after all proven by the line of settlements stretching from Kunovice, across Uherské Hradiště-Sady, Mařatice and Jarošov all the way to Kněžpole. Only in this part, individual settlements can be found near the agglomeration. However, some of the more important settlements are found also further away from the agglomeration, especially by the supposed roads. One of the main roads was the Olšava river road (Poolšavská cesta) connecting the Morava basin with the Uherský Brod, Bojkovice and Luhačovice regions, leading further on across the White Carpathians to the Váh river basin. Along this road, there is a number of not only settlements but also forts that document the importance of this ancient route, which also lead nearby the iron ore mines in and around Rudice. There is no need to introduce neither to exaggerate the importance of a long-distance route connecting the Baltic with the Adriatic Sea, known as the Amber Route, main part of which lead along the Morava river. Other routes branched from the Amber Route, leading either back to the Váh river basin or across the Chřiby hills to the central Moravia. Even along these roads, many settlements were located. Unfortunately, we know about most of these settlements only from surface collection and restricted field research, which is certainly not enough for complex knowledge of the settlement structure of the settlements surrounding the Staré Město-Uherské Hradiště agglomeration. This is even more evident when we realize that the surrounding settlements could hypothetically cover an area of 330 km², forming some kind of triangle with bulging edges and vertices located around Bzenec, Uherský Brod and Napajedla (fig. 6). The area of influence must have been even larger than that. Apart from the North part of the middle Morava river basin, it may have reached to the Váh river basin in the East, Přerov region in the North, behind the Chřiby hills to the current Kroměříž region to the West. In the South it met with the Mikulčice sphere of influence somewhere between Veselí nad Moravou and Strážnice (fig.7). We speak about the hypothetical area of the surroundings, because we actually know no details about its character or structure. We base this hypothesis on the existing terrain configuration, on the extent of the settlement area and its potential relationship with the other major forts. We do not even know if the “župa”, apparently a local administration unit presided by a “župan” mentioned in the written sources as a subject of the Moravian ruler, was equivalent to what we call “surroundings” or “background”. Nevertheless, we must and we want to study the problematic of the “surroundings” and its main units, i.e. open villages, in spite of our knowing that we have only just begun.

Zur Frage der offenen Siedlungen Mährens im Frühmittelalter und des Hinterlandes der Agglomeration Staré Město-Uherské Hradiště in der großmährischen Zeit

Zusammenfassung

Die Untersuchung der frühmittelalterlichen Dörfer – im Unterschied zu Burgstätten oder Dörfern des Hochmittelalters – war nie Priorität der tschechoslowakischen, bzw. tschechischen Archäologie. Trotzdem waren einige Siedlungen, insbesondere im Hinterland von Burgstätten, wenigstens teilweise untersucht. Das betrifft z. B. frühslawische Ansiedlungen aus dem 6.–7. Jahrhundert in Břeclav-Pohansko und Mutěnice (Abb. 1), Siedlungen aus dem 8. Jahrhundert in Břeclav-Líbivá und Hrotovice-Mstěnice, aus dem 9. Jahrhundert Dörfer in Mutěnice, Uherské Hradiště-Sady – „Dolní Kotvice“ und in Palonín. Für ihre Struktur sind vor allem die letzten zwei von Interesse, weil bei ihnen die Gliederung in Siedlungseinheiten – Höfe oder Liegenschaften zum Vorschein kamen. Diese Bauernhöfe waren durch ein Wohnobjekt, eine Vorratsgrube für Getreide und ein wirtschaftliches Objekt (in Uherské Hradiště-Sady auch noch eine Werkstatt) gebildet (Abb. 3). Im Rahmen der offenen, nicht befestigten Siedlungen handelt es sich um eine höhere Stufe von Organisiertheit, die besonders aus bedeutenden Burgstätten bekannt ist. Markante Konzentrationen von Siedlungen sind hauptsächlich in naher Umgebung der bedeutenden Machtzentren – im Gebiet der Siedlungsagglomeration Staré Město-Uherské Hradiště im Nordteil des mittleren Marchtals (Abb. 4) zu finden. Es ist bekannt, dass zur Zeit Großmährens es im Kreis von 10 km von dieser Agglomeration mehr als 60 Siedlungen gab, die sicher in ihr wirtschaftliches Umfeld gehörten. Einige von diesen Siedlungen breiteten sich nördlich und südlich von der Agglomeration aus, direkt in der Flussaue auf erhöhten Dünen und Terrassen außer der Reichweite von eventuellen Überschwemmungen. Im Süden handelte es sich um einen Streifen von Siedlungen, die westlich von Kunovice und Ostrožská Nová Ves und nördlich von Uherský Ostroh Kvačice (Abb. 5) gelegen waren, weiter um Siedlungen auf den Katastern Kostelany, Nedakonice und Polešovice am rechten Marchufer. Nördlich von der Agglomeration gab es Siedlungen bei Huštěnovice und Babice. Sowohl im Süden als auch im Norden waren diese Siedlungen durch einen durchfeuchteten und stark durchnässten Boden von der Agglomeration getrennt, der zur Gründung von neuen Siedlungen ungeeignet war. Im Westen befanden sich die ersten Siedlungen bei Zlechov, bis 2–3 km von der Agglomeration entfernt. Zwischen ihnen und dem Staré Město-Teil der Agglomeration war jedoch kein Sumpfbereich, sondern ein Ackerboden von guter Qualität. Vermutlich gab es dort Felder, Obstgärten und Weinberge. Noch weiter westlich Richtung Chřiby (Marsgebirge) wurde die Besiedlung dünner, bis sie völlig verschwand. Östlich von der Agglomeration an Flanken von Vizovická pahorkatina waren gute Siedlungsverhältnisse, was übrigens auch ein Streifen von Siedlungen belegt, der sich am Rand der Agglomeration ausdehnte – von Kunovice über Uherské Hradiště-Sady, Mařatice und Jarošov bis bis zu Kněžpole. Nur in diesem Teil nähern sich die offenen Siedlungen mehr der Agglomeration selbst. Wichtige Lokalitäten befanden sich jedoch in größerer Entfernung von der Agglomeration, und zwar besonders den vorausgesetzten Kommunikationen entlang. Eine der Hauptstraßen war der Olšava-Weg, der das Marchtal mit den Gebieten von Uherský Brod, Bojkovice und Luhačovice verband und weiter über die Weißen Karpaten in das Waagtal führte. Diesem Weg entlang befand sich eine Reihe von Siedlungen und auch Burgstätten, die die Bedeutung dieser alten Verbindungslinie dokumentieren. Unweit der Verbindungslinie gab es ein Eisenerzgebiet in der Umgebung von Rudice. Die Bedeutung des Bernsteinweges, der das Baltikum mit der Adria verband und dessen Hauptteil dem Fluß March entlang führte, bedarf wohl kein Kommentar. Weitere Kommunikationen führten von hier aus wieder in das Waagtal oder über das Gebirge Chřiby in westliche Richtung nach Mittelmähren. Auch diesen Kommunikationen entlang lag eine Reihe von Siedlungen. Leider müssen wir feststellen, dass ein wesentlicher Teil dieser Siedlungen nur aus Flächensammlungen und beschränkten Geländeuntersuchungen bekannt ist. Das reicht für eine komplexe Erkenntnis der Besiedlungsstruktur im Hinterland der Agglomeration Staré Město-Uherské Hradiště nicht. Das gilt um so mehr, wenn wir daran denken, dass dieses Hinterland eine Flächenausdehnung von 330 Quadratkilometer gehabt haben mag, wobei sich vermutlich um ein Dreieck mit nach außen konvexen Seiten und Eckpunkten irgendwo bei Bzenec, Uherský Brod und Napajedla (Abb. 6) handelte. Das Wirkungsgebiet war sicher noch umfangreicher und reichte neben dem Nordteil des Marchtals vermutlich bis zum Waagtal im Osten, zum Gebiet von Přerov im Norden, hinter das Gebirge Chřiby bis zum Gebiet von Kroměříž im Westen und irgendwo bei Veselí nad Moravou und Strážnice bis zur Grenze an das Gebiet von Mikulčice (Abb. 7). Die hypothetische Flächenausdehnung vom Hinterland wird erwähnt, weil wir eigentlich keine näheren Erkenntnisse über dessen Struktur und Charakter haben. Wir gehen nur von der gegebenen Geländekonfiguration, vom Umfang der umliegenden Siedlungen und eventueller Beziehung der Agglomeration zu weiteren wichtigen Burgstätten aus. Wir wissen nicht einmal, ob „Gau“, vermutlich eine territorial-administrative Einheit, an deren Spitze ein „Gaugraf“ (in den schriftlichen Quellen als Beamter des mährischen Herrschers erwähnt) stand, unserem „Hinterland“ gleicht. Nichtsdestoweniger müssen und wollen wir uns mit der Problematik des „Hinterlandes“ und seiner Haupteinheiten, das heißt der offenen Dörfer, befassen, wissen jedoch dass wir erst am Anfang stehen.